

LOCKE'CU BİR AVRUPA MI?*

Kees van der Pijl

2005 yılı sona ererken, Fransa'nın tamamında şehirlerin ve kasabaların banliyöleri şiddetli bir toplumsal isyanla tutuştu. Ekim'in son günlerinde Paris'te başlayan banliyölerdeki isyan ve yangın, Başkan Chirac'ı 14 Kasım'da televizyona çıkmaya, 'yaşamayı zor mahalleler'de yaşayan gençlere 'cumhuriyetin kızları ve oğulları' olarak seslenmeye ve 'ayrımıcılık zehiri'ni eleştirmeye sevk etti; ne var ki sokağa çıkma yasakları ve sıkıyönetim tedbirleri başka bir dilden konuşuyordu. Ne de olsa iktidardaki sağın son derece sınırlı bir repertuarı vardı. Başlangıçta beklenen, neo-liberal içişleri bakanı ve başkanlık umudu Nicolas Sarkozy'nin, 'sıfır hoşgörü' politikasıyla 'ayaktakımı'nın suiistimallerine yönelik hakaretlerinin siyasal bed-

*) NLR (II) 37, Ocak-Şubat 2007.

lini, Fransa cumhurbaşkanlığı adaylığındaki rakibi de Gaullecü başbakan Dominique de Villepin lehine ödeyeceği idi. Oysa bunun yerine, sağcı bir tepki yükseldi; bu yükseliş Fransız toplumunun geniş kesimlerini etkisi altına alan Büyük Korku'ya oynayan Sarkozy ile neo-faşist Milliyetçi Cephe'nin (FN) lideri Jean Marie le Pen (ki alelacele basılan FN posterlerinde Le Pen'in bu olayları önceden tahmin ettiği iddia ediliyordu) arasında bir siyasal yarışın ön plana çıkarıldı. Ayrıca milyonlarca insan, özelleştirilmesi isyanlarla aynı zamana denk gelen Fransız Elektrik İdaresi, EDF'in hisselerine sahip olma fikriyle heyecana kapılmıştı.

Fransa'daki göçmen kökenli ikinci ve üçüncü kuşağın durumu burada uzun uzadıya anlatmaya gerek yok. Son derece sert içerikteki bir dizi filmde bu durum birçok defa resmedildi; Matthieu Kassovitz'in *La Haine* (Protesto) filmi, 1995 gibi erken bir tarihte gösterime girdi ve sayısız platformda tartışıldı. Bu araştırmalardan çıkan dünya kadar sonuç, korkunç koşulları iyileştirmeyi hedefleyen programlara yansıtıldı. Irkçılık karşıtı yaygın kampanyalar, yasadışı durumdaki kağıtsızların (*sans papiers*) kilise ve medya tarafından desteklenmesi, futbol milli takımının çok-ırklı yapısı, Fransız toplumunun aşikâr çözümlüşüne sağlıklı biçimde karşı koyma kapasitesinin kanıtları sayıldı. Hükümetin Müslüman kız öğrencilerin türban takmasını yasaklaması bile kimilerince devletin denetimi sağlama konusundaki özgüveninin bir işaretiydi.

Bununla birlikte, tıpkı başka ülkelerde olduğu gibi Fransa'da da özelleştirmeler ve kesintiler, kamusal hizmetlerin, gelirin ve gücün yoksullardan alınıp zenginlere aktararak yeniden bölüştürülmesine ve kaybedecek hiçbir şeyi olmayan en yoksul kesimlerin öfkelerini büyütme yaradı. Batı'nın İslami dünyayı hedef alan saldırıganca üslubuna karşı, banliyölerdeki gençler Arap veya Afrikalı soyadları ve yetersiz eğitimleriyle yeni 'reform'lar dünyasında iş bulma ihtimallerinin pek mümkün olmadığını gayet iyi biliyorlardı. Yanlış algılanmış türban kararı, sadece bu tür incinmelere yeni bir aşağılanma ve rencide edilme ekledi; 'cumhuriyetçi' siyasal eşitliği, ekonomik eşitsizlikten en çok zarar görenlerin üzerinden güçlendirmeye çalışmanın anlamı neydi? Yoksullaşma artık öyle bir noktaya ulaştı ki yüzlerce evsiz insan Charles de Gaulle havaalanına doğru yol kenarındaki daracık alanda, plastik çadır bezleri veya

mukavvalar içinde birbirlerine sokulmuş, trafiğin bütün dumanını soluyarak yaşamaya çalışmaktadırlar ve bu insanların sayısı hızla, gündün güne artmaktadır. Aynı zamanda, Nazi işgalinden kurtulduktan sonra kamulaştırılan ve komünist CGT sendikasının geriye kalan son kalelerinden EDF'in özelleştirilmesi bütün manzarayı değiştiriyor. Neredeyse 5 milyon kadar Fransız zengini, bir hissesi 32 avro'ya, toplamda yaklaşık 7 milyar avro ödeyerek bu satıştan pay kapmak için birbirleriyle yarıştılar.¹ İşte böylesi bir atmosferde, kendilerini küçük bir suç işlemiş olma şüphesiyle kovalayan polisten kaçarken hayatını kaybeden iki gencin ölümü, giderek birbirinden daha da çok ayrılan zenginler ve yoksulların dünyaları arasında bir kısa devre yaptırdı ve Fransız banliyölerini darma-dağın eden şiddeti kabarttı.

Fransa'dan Avrupa'ya

Yoksulların mevcut halleriyle nasıl başa çıktıklarıyla hiçbir şekilde ilgilenmemesine ek olarak Sarkozy'nin benimsediği sıfır hoşgörü politikası, son derece patlayıcı bir özellik taşıdığını ispatladı. Ancak yine de Fransız örneğini çevresindeki bütün komşularından farklı kılan, sadece mevcut patlamanın şiddeti değildi. Fransa'da -en azından son on yıldır- 1995-1996 kışı boyunca devam eden ve Juppé hükümetini yerinden eden kitlesel grevlerden 1998'de ATTAC'ın yurttaş gruplarından oluşan bir iletişim ağı olarak kuruluşuna, Korsika'daki feribot firmalarının özelleştirilmesine karşı yürütülen mücadelelerden demiryollarının bir kamu kuruluşu olarak kalması için yapılan greve kadar neo-liberalizm karşıtı protestoların genişlemesi yönünde tutarlı bir eğilim söz konusuydu. Ancak, her ne kadar Fransız toplumunun karşılaştığı sorunlar birçok açıdan kendine özgü olsa da, en azından siyasal içgüdüler ve bu sorunlara verilen cevapların militanlığı gibi, başka açılardan da ciddi ölçüde özellikle *Avrupalı* idi. Sonraki sayfalarda işte bu konulara değinmek istiyorum.

1) 18 Kasım günü 4.85 milyon Fransız yurttaşının EDF hissesi satın aldığı resmi olarak açıklandı. Bu rakam bir önceki yıl Temmuz ayında özelleştirilen Gaz de France'ın 3.1 milyon, 1997'de özelleştirilen France Télécom'un 3.8 milyon kişilik hisse sahibine kıyasla hayli fazlaydı: *Le Monde*, 19 Kasım 2005.

Fransa'daki mevcut karmaşada asıl söz konusu olan şey, neo-liberal 'piyasa' disiplini -kapitalist mülkiyet ilişkilerine ve sömürü biçimlerine güvenerek de olsa- birçok açıdan liberalizme karşı tarihsel olarak devlet himayesinde gelişen bir birikimi olan kıta Avrupası toplumlarına uygulama zorluğu ile söz konusu hoşnutsuzluğu ifade etmeye yarayan kolektif gücün 1970'lerin sonunda başlayan ve parlamenter demokrasiye çeşitli sınırlamalar getiren neo-liberal yeniden yapılanma nedeniyle tahrip edilmesidir. Sovyet bloğunun çöküşünün hemen ardından, Avrupa Birliği'nin 'piyasa reformları'nı yasallaştırma yönündeki acelesi -en şiddetli biçimiyle Fransa'da olmak kaydıyla- birçok Avrupa ülkesindeki liberalleşme ile devlet müdahalesi geleneği arasındaki eski çatışmayı kızıştırmaya yaradı. Burada, 1991 Maastricht Antlaşması dönüm noktası niteliğindedir. Maastricht'te müzakere edilen Ekonomik ve Parasal Birlik, Fransa'da kıl payı onaylanmıştı. O zamanlar Yeşiller mensubu politikacı ve yazar Alain Lipietz'in, gerçek ve yaygın bir kabulün yokluğunda Maastricht Antlaşması'nın toplumsal açıdan yıkıcı sonuçlarının önümüzdeki birkaç on yıl içinde bir iç savaşı ateşleyebileceğine ilişkin söyledikleri bugün hatırlamaya değerdir.²

Bölgesel entegrasyon, devlet işlevlerinin belirli bir merkezde toplanması ve koordine edilmesini gerektiren sermayenin ulusötesileşmesinin yapısal bir özelliğidir. 1945 sonrası Batı Avrupa koşullarında bu bütünleşme, kıtanın en güçlü devleti, İngilizce konuşulan Batı ile onun hegemonyasına meydan okuyan yeni unsur Sovyetler Birliği ve Doğu Bloğu arasında tükenmiş bir haldeyken gerçekleşti. Dolayısıyla, Avrupa bütünleşmesi sadece kurumsal düzeyde sınıfsal ve jeopolitik uzlaşma unsurlarını barındırmaktadır. Fransa, daha geniş siyasal formasyonlarda son derece gerilimli bir yer olsa da, bu türden düzenlemelere çoğunlukla ilk katılanlardan biri olmuştur. Alman egemenliği ve birliğinin yeniden oluşturulması ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin çöküşüyle birlikte, katılan devletlerin genel mantığı -kapitalist ulus-ötesileşmenin biriktirilmesi ve kolaylaştırılması- aynı kalmasına rağmen, Avrupa'nın yarı-devletleşmiş yapısını oluşturan özgül bütünleşme sürecinin tamamına ermesi beklenirdi. Avrupa Birliği'ni NAFTA,

2) Akt. *Le Monde Diplomatique*, Ağustos 1992, s. 30.

ASEAN veya Mercosur'dan farklı kılan özellik, Avrupalı 'kurum-oluşturma süreci'ye, birlik tam da bu öncüllerden ötürü hızını kaybediyor, hatta içinden çıkmaz bir hale dönüşüyor olmalıydı.

Liberalizmin Anglofon Stratejik Merkezi Bölgesi

Avrupa'nın bütünleşmesinin esasını oluşturan tarihsel jeopolitik ile küresel siyasal iktisat ikilisi, nesnesine uygun bir analiz yöntemi gerektirmektedir. Ancak ayrı ayrı var olan akademik bilim dalları bu işe pek de uygun değildir. Özellikle uluslararası ilişkiler teorisi uzun süredir, tarihin iki kez yanlış okunmasıyla maluldür. Bunların ilki, '1648 miti'nin, yani din savaşlarını bitiren Westphalia Antlaşması'nın, toprak bütünlüğü olan egemen devletler sistemini yaratarak modern dünya siyaseti açısından belirleyici bir an olduğu fikridir. Oysa Benno Techke'nin ileri sürdüğü şekilde, "modern öncesini modern uluslararası ilişkilerden ayıran 'yapısal bir kopuş' yoktur; 1688'den Birinci Dünya Savaşı'na ve sonrasına uluslararası ilişkiler, daha çok kapitalist Britanya'dan gelen modernleşme basınçlarının jeopolitik dolayından geçen ve birbiriyle çatışmalı olan müzakere süreçleriyle ilgilidir".³ İkinci ve belki de çok daha önemli olan, modernitenin ortaya çıkışının *mekânsal* boyutlarıyla ilgili yanlış okumadır. Bu okumaya bakılırsa 'Britanya', deniz aşırı yerleşim ve denizcilik üstünlüğü tarafından şekillendirilmiş İngilizce konuşulan, ulus-aşırı bir alan olarak görülmektedir—bu, *Two Treatises of Government*'in yazarından sonra 'Lockeucu merkezi bölge' (*heartland*) diye adlandırılabilir.

Her ne kadar pre-modern (örneğin, değişik kabileler veya evrensel egemenlik iddiasındaki emperyal uygarlıklar ile sınırlardaki göçebeler arasındaki) 'yabancı' ilişkilerden ayrıştırsak da modern çağın başlangıcında jeo-politikanın asıl eksenini, mutlaka birbirinden ayrı toprak bütünlükleri anlamına gelmeyen ulusal birimler arasındaydı. Kendi iç savaşından kaynaklanan karışıklıklar yüzünden İngiltere, o dönemde Westphalia Antlaşması'nı imzalamadı; onun yerine gözünü batıya, Atlantik'in öteki yakasına dikti. İşte,

3) Benno Teschke, *The Myth of 1648: Class, Geopolitics and the Making of Modern International Relations*, Londra, 2003, s. 250.

ancak bu Atlantik-aşırı kompozisyonun ışığında 1648'i belirleyici bir olay olarak kabul edebiliriz. Başlangıçta Britanya Adaları ve New England'dan* oluşan İngilizce konuşan Batı, İngilizce konuşulan bölgeden yayılan 'modernleşme baskıları'yla en iyi şekilde müzakere edebilecek Avrupalı hâkim sınıfların devlet egemenliğine güvenmesini sağladı.

Lockecü 'merkezi bölge', kapitalist bir blok olarak gelişmedi. Öncelikle, dili İngilizce olan Kuzey Amerikalı yerleşimcilerin Püritenizm'le birlikte Britanya Adaları'ndan aldıkları otorite ve hukuk doğrultusunda, yerleşik tutumları olan, genişletilmiş bir kendi kendini düzenleyen toplumdur. Devletin 'sivil' topluma tabi oluşunu kutsayan Şanlı Devrim ('Lockecü' unvanını hak etmesini sağlayan da budur) Kuzey Amerika'da çok güçlü biçimde yankılandı. 1689'un başlarında devrim haberleri Boston'a ve diğer yerleşim yerlerine ulaşınca kansız hükümet değişiklikleri hızla birbirini izledi. Özellikle Massachusetts, III. William'ı Kalvinist bir Mesih olarak selamladı ve Kuzey Amerika sömürgeleri 'daha önce hiç olmadığı kadar' anavatana yaklaştılar.⁴ İlk bakışta çelişkili gibi gözükse de, 1776'da Amerika'nın ayrılması, Atlantik'in öbür yakasındaki ayrı bir devletin yetki alanını belirliyorken bile bu temel ilişkiyi sadece güçlendirmeye yaradı. İngiltere ile Amerika Birleşik Devletleri arasında İngilizce konuşulan Batı'nın liderliği için devam eden sonraki bütün rekabet boyunca, Püriten bir 'seçilmiş halk' fikrinden devlet otoritesinden gelen özgürlüğe bağlılığa ve başkalarını 'özgürleştirme' hususundaki cömertliğe kadar, dış dünyaya ilişkin tavırları hep bu ortak kurucu deneyimler tarafından şekillenmiş oldu.

Hasım Devletler

18. yüzyılda Fransa'yla başlayan ve gelişmekte olan liberal 'merkezi bölge'yi birbiri peşi sıra *hasım devletlerle* karşı karşıya getiren

* New England: İçine Massachusetts, Rhode Island, Connecticut ve New Hampshire'i alan Amerika Birleşik Devletleri'nin kuzeydoğusundaki bir bölge. (ç. n.)

4) İngiliz İç Savaşı'ndaki Parlamenter grubun birçok ideologu Kuzey Amerika'daki sürgünden geri dönenlerdi; bizzat Cromwell, teoloji ve kilise organizasyonu konularında 'İskoçya'dan ziyade New England'a baktı'. Angus Calder, *Revolutionary Empire: The Rise of the English-Speaking Empires from the Fifteenth Century to the 1780s*, Londra 1981, s. 217, 212. Şanlı Devrim'in Kuzey Amerika'daki etkileri için bkz. s. 384-385, 388.

süreç, ancak işte bu arkaplana bakılıp, dünya çapındaki siyasal ve toplumsal gelişmeler dikkate alınırsa anlaşılabilir. Almanya ve İtalya, Japonya'yla işbirliği içinde ikinci Britanya İmparatorluğu'na ve Amerika Birleşik Devletleri'ne meydan okuyan ikinci dalgayı oluşturdular. Ardından Sovyetler Birliği, yirminci yüzyılın ikinci yarısında daha geniş anlamda Batı'yla esas hasım olarak karşı karşıya geldi. Bu açıdan yorumlandığında, savaş sonrası Avrupa bütünleşmesi öncelikle 'hasım devletler' üzerine inşa edildi ve bu bütünleşme daha geniş kapsamlı bir sürecin yeni döneminin eşiğiydi. Sonunda, hasım devletlerin birçoğu daha önceki çatlakları giderilmeden giderek genişleyen Lockecu 'merkezi bölge'ye dâhil edildiler. Genişlemiş Batı boyunca oluşan çatlaklar, sonuç olarak Avrupa bütünleşmesinin kurucu öğelerinden biri haline geldi.

Bugün Çin'in birinci hasım olarak gözüktüğü ve Brezilya, Meksika, Türkiye, İran ve Hindistan gibi unsurlardan oluşan ve yan hatlarda aktif olan 'ikincil hasımlar' kalabalığını ve bu sürecin ilerideki gelişimini, daha uzun bir tartışmaya havale ederek bir kenara bırakalım. Burada, jeopolitiği ve küresel siyasal iktisadi yenden düşünmeye yarayacak ve anarşik bir dünyada güç uğruna birbirleriyle mücadele eden devletlerden kurulu standart Hobbesçu modelden kökten farklı yeni bir çerçeveyi sunmak yeterli olacaktır. Halihazırda işlemekte olan metafizik ve tarih-üstü bir mekanizmadan söz edilemez; hasım devletler, yönetici sınıfları toplumlarını harekete geçirmek için kendi egemen devletlerine yatırım yaparak, kendi başına İngiltere'den değil de İngilizce konuşulan 'stratejik bölge'den yayılan 'modernizasyon baskılarıyla müzakere etme' konusunda daha başarılı olanlar ve dolayısıyla toplumsal bütünleşme ve modernizasyon konusunda daha kısa ve genelde daha az acımasız bir yol vaat edenlerdi. Burada 'sivil' toplumdan söz edilemez; bu model, onun yerine çeşitli düzeylerde devlet kamulaştırmaları ve onun toplumsal dayanaklarını, sınırları açıkça belirlenmiş bir bağımsız ülkeyi ve bir de, halkı açığı kapatma çabası doğrultusunda harekete geçirmek için -genellikle milliyetçi olmak kaydıyla- 'devrimci' bir doktrini içerir. Bunlar, hasım devletlerin ayrıt edici nitelikleridir.

Sermayenin Göçebeliği

Bu yaklaşıma göre 'kapitalizm', stratejik merkezi bölgesinin liberal, Lockecu yapısı karşısında ikincil bir öneme sahiptir. Bu tablo, ilk başta tasarlanan Atlantik ötesi kompozisyona uygun değildi, gerçekten de toplumsal gelişmenin o aşamasında bu gerçekleştirilemez bir tasarıydı. Sermaye hiç şüphesiz, hasım/merkezi bölge yapısının tarihsel bir sonucudur, ancak sermaye sınırlar içine alınmış mekânların hudutlarından kaçma eğilimindedir ve kendisini yeryüzü toplumuna *bulunduğu ülkenin kanunlarının dışında bir otorite* olarak dayatır.⁵ Tarihsel düzlemde, sermayenin unsurları, malikâne ve lonca gibi üretici feodal yapılarla prenslik ya da kilise mahkemeleri gibi Avrupa toplumunun egemen birimlerinin yetki alanı dışında kalan uzun mesafeli ticari ve mali işlerle uğraşan şehirli ve taşrahların ittifakı arasındaki çatlaklarda kristalize olmuştur. Bütün bu öğelerin tek ve kapsayıcı bir süreç içinde kaynaşmaları, yani üretimin paranın ve malların ulusötesi dolaşımına eklenmesi, merkezi İngiltere olmak kaydıyla yalnızca Sanayi Devrimi'nde meydana gelmiştir. Ancak dünya pazarı düzeyinde devrede olan 'toplam sermaye' olarak bakarsak, sermaye birbirinden ayrı siyasal egemenlik alanları arasındaki bağları ele geçirmek için uğraşır. Ticari takas işlemlerinin ve kredilerin kontrolü aracılığıyla bireysel girişimcilerin kâr stratejileriyle ya da Marx'ın terminolojisindeki 'tikel sermayeler'le ulaşılan değişik toplumlardaki ücretler ve yaşama/çalışma koşullarına ilişkin rekabetçi baskılar uygulanabilir. Sermaye bu anlamda, tıpkı Ronen Palan'ın ileri sürdüğü gibi, 'göçebe' bir örgütlenme modeline meyilidir ve *devletler tarafından içerilemeyecek* muhayyel bir 'engelsiz mekân' içinde harekete geçer.⁶

Lockecu 'merkezi bölge' ile sermaye arasındaki ilişkinin özgül-lüğü, şekli olarak otoritelerini kaybetmeyen devletlerle, mülkiyetin, sözleşmenin yani sermayenin egemenliğinde düzenlenmiş daha geniş bir alanın birleştirilmesinde yatar. Bu ulusötesi alan birbi-

5) Marx, sermayenin "iktisatçıların inandıkları gibi üretim güçlerinin gelişmesi adına *mutlak* bir biçim değil, onların üzerinde, gelişmelerinin bir aşamasında gereksiz ve külfetli gelecek disiplin ve denetleme olduğu"nu söyler. *Grundrisse*, Harmondsworth 1973, s. 415.

6) Ronen Palan, *The Offshore World: Sovereign Markets, Virtual Places, and Nomad Millionaires*, Ithaca 2003, s. 15 ve bölüm 7.

rinden ayrı devletler açısından dışsal bir özellik sergilerken, daha geniş bir yapılandırma olan Lockecu bölgeye içseldir. Bu ulus-ötesi alanda aktif olan Bretton Woods kurumları gibi yarı-devlet yapılanmaları (Birleşmiş Milletler ya da genel olarak evrensel uluslararası örgütler gibi) herhangi bir parlamenter niteliğe sahip olmak yerine, özellikle de en güçlü Lockecu bölge devletleri tarafından ulaşılan teknik ve istatistik altyapı kurumları olmaktadır. Ayrıca, ideal olarak, demokrasi ve sınıf uzlaşmaları konusunda geçişten geçirdiler.

Avrupa Bütünleşmesi

Artık Avrupa bütünleşmesine geri dönebilir ve onu bu çerçevede yorumlayabiliriz. Bütünleşme süreci, Soğuk Savaş hamlesiyle, bir başka deyişle SSCB'nin yeni bir hasım devlet olarak ortaya çıkmasına rıza gösterilmemesiyle hayata geçirildi. Ancak Atlantik'in Lockecu bir hat boyunca liberalleştirilmesi ve Fransız-Alman barışı, farklı ve çoğu zaman birbiriyle uyuşmayan çözümler gerektiriyordu. Kıta Batı Avrupası'nın, hasım devletlerin girişimleri ve yönelimleri hakkında uzun bir tarihi vardı; ani bir liberalleştirme hâkim sınıfların toplum üzerindeki nüfuzunun istikrarını bozabilirdi. İkinci Dünya Savaşı'nda İngiltere'nin gücünün azalması sonucu Amerika Birleşik Devletleri, devlet müdahalesinin unsurlarının sentezini yapmayı deneyerek kıtayı daha geniş anlamda Batı'yla bütünleştirme ihtiyacını karşılamak ve liderlik rolünü üstlenmek durumunda kaldı. Burada, tıpkı Ortadoğu'da ve Doğu Asya'da olduğu gibi, Washington ve Londra'yı bölen derin rekabet alanları söz konusuydu. Ancak Marshall Planı kıtadaki kapalı yeneden kuruluş ekonomilerini kırarak açtığı, komünistleri hükümetten uzaklaştırdığı ve İngilizce konuşulan devletler etrafındaki liberal bloğu güçlendirdiği oranda Britanya, Amerika Birleşik Devletleri'yle tamamen hemfikirdi.

Gelgelelim, Marshall Planı'nın Fordizme doğru dönüşüme hız vermesi ile yarattığı olumlu itki, geleneksel liberalizmi bozan bir etki yarattı. Bu *niteliksel* bir değişimdi, dolayısıyla planın esasen Avrupalı bir çabaya sadece mütevazı bir katkı yaptığını iddia et-

mek ana noktayı kaçırmak anlamına gelecektir.⁷ Paul Hoffman, Marshall Planı yöneticisi olarak, planı doğru bir biçimde ‘Amerikan Parlamentosu çizgisi ile Komünist Partisi çizgisi arasındaki’ bir yarışma olarak tanımlıyordu.⁸ Hoffman’ın kaygısı, dönemin Fransız yatırım bankeri ve savaş zamanı Müttefiklerin lojistik yöneticisi olan Jean Monnet tarafından da paylaşılıyordu. Monnet, ancak Amerikan Yeni Düzen (*New Deal*) politikası çerçevesinde gerçekleştirilecek Avrupa toplumunda köklü bir dönüşümün sosyalizme bir alternatif sağlayacağına ikna olmuştu. 1949-1950’de Monnet ile onun Fransız devleti ve planlama teşkilatlarında bulunan ortakları, Batı Almanya’nın sanayi alanında yeniden dirilişini gerçek düzenleyici güçlerle birlikte mevcut ‘Avrupalı’ bir çerçeveye kapatacak bir strateji geliştirdiler. Fransız-Alman ekseninde düzenlenen bir ekonomi, planlı modernizasyonun Fransa’da verdiği mahsuller gibi geçici avantajları sağlamlaştırmaya yarayabilirdi; ya da en azından, tıpkı İngilizce konuşulan bölgede liberalizm ve hukukun üstünlüğü temelinde mümkün kıldığı gibi, barışçıl ve pazarlık sonucu üzerinde anlaşılmuş bir yeniden bölüşümü sağlanabilirdi. Federal Alman Cumhuriyeti’ye kendi egemenliği ve iktisadi gücünü yeniden kazanmanın bir yolu olarak, Fransız Avrupalı girişimcilerle karşılıklı ilişkileri yürütmek istiyordu.

Kömür ve Çelik Birliği, gerçek anlamda ilk ‘Avrupalı’ kurum olarak, ulusal devlet kontrolünün ve parlamentonun denetimlerinin alanı dışında toplumsallaşan bir emek yapısı yarattı; ancak bu yapı, sanayi ve sendika temsilcilerinin korporatist bir çerçevede bir araya geldiği, siyasal olarak yönlendirilen rakip devlet geleneğinin aslında tamamen içindeydi. Avrupa Fordizminin otomotiv bileşeni hâlâ emekleme döneminde olsa da, altı ESCS ülkesinin kömür ve çelik endüstrileri, çelik kullanan sektörlere boyun eğecekti. Kore Savaşı’nın patlak vermesinin ardından, askeri üretimin aynı zamanda sınırlı durumdaki ülke içi sivil piyasayı da telafi etmesi gerekiyordu. Yine de çelik endüstrisinin yatırım planlarının koordi-

7) Bu görüş Alan Milward’ın tezidir: *The Reconstruction of Western Europe 1945-51*, Londra, 1984.

8) Akt. Anthony Crew, *Labour under the Marshall Plan: The Politics of Productivity and the Marketing of Management Science*, Manchester 1987, s. 8. Hoffman’ın ve Monet’in biyografileri için bkz. benim, *The Making of an Atlantic Ruling Class*, London, 1984 (www.theglobalsite.ac.uk).

nasyonu ve kimi fiyat kontrolleri, ulus-ötesi sınıf çıkarlarının tekil hükümetlerce karşılaşılabilecek demokratik sınırlamalardan önce geldiği bir karar verme düzeyi yarattı.⁹ Gerçi, hasım devlet geleneğinin önemli bir parçası bir federal kurum olan Yüksek Mahkeme'nin Avrupa Adalet Mahkemesi'nce gölgede bırakıldığı doğrudur, çünkü bu mahkeme Lockecu anlamda ulus-ötesi bir yasal alana yönelikti. Bu öyle bir alandı ki, sermayenin istediği sıkı düzen, siyasal bir kurum yerine kartel-karşıtı yasaların yarattığı kusurlar ve ihlallerden şikâyetçi olan davacıların mahkemeye başvurmalarıyla yürütülebilirdi.¹⁰ Ancak bu, henüz bitmiş bir özet değildir ve bir sonraki bütünleşme sürecinin gerçek kurucu unsuru *iki paralel gelişme çizgisi* bulunmasıdır.

Birliğin Alternatif Mantiği

Batı Almanya'nın işgal edilmiş bir ülke halinden kurtulması bütünleşme süreci boyunca devam etmektedir. 1950-1954 yılları arasındaki Avrupa Savunma Topluluğu'nun önerisi, yeniden yazılması ve sonuçta başarısızlığa uğraması Avrupa bütünleşmesinin başarısızlığa uğradığı hikâyelerden biri olarak anlatılır. Oysa bu, öbür türlü olduğu durumda paralel Siyasal Topluluk aracılığıyla hasım devlet geleneğindeki yekpare federal bir yapı haline gelecek şeyin yenilgisiydi. Karşılık olarak, Fransa'nın Avrupa Savunma Topluluğu aracılığıyla önlemeye çalıştığı Almanya'nın yeniden silahlanması meselesi, Federal Cumhuriyet'in egemenliğinin yeniden kurulmasının kilometre taşı haline geldi. Bu, sonuç olarak, kendi sosyo-ekonomik tesislerini gerçekten kontrol edebilen ve sermayenin ulus-ötesi genişlemesini politize edip uzlaştıran ulus-üstü yarı-devlet oluşumunu

9) Ernst B. Haas, *The Uniting of Europe: Political, Social and Economic Forces, 1950-1957*, Stanford 1968 (ikinci baskı), s. 194. Petrole karşı hızla güç kaybeden kömür endüstrisine ilişkin olarak, ESC onun adil bir biçimde çökmesini kolaylaştırmayı hedefleyen bir yapıydı. Hükümetler açısından da, kapatılan madenleri daha üst bir iktidara müracaat ederek 'satmak' çok daha kolaydı. Alan Milward, *The European Rescue of the Nation-State*, Londra 2000 (ikinci baskı), s. 63.

10) Albert Statz, "Zur Geschichte der westeuropäischen Integration bis zur Gründung der EWG", der. Frank Deppe, *Europäische Wirtschaftsgemeinschaft: Zur politischen Ökonomie der westeuropäischen Integration*, Reinbek 1975 içinde, s. 144.

engelleyebilseydi, ilerideki bütünleşme sürecinin temel öğelerinden biri olabilirdi. Bu noktada Fransa, 1954'te Dien Bien Phu'da Vietnamlıların elinden aldığı dramatik yenilgiden Cezayir'deki ulusal ayaklanmayı bastırmanın becerilemeyeişine ve ortalığı kızıştıran Süveyş hezimetine kadar, kendi emperyal pozisyonlarından tamamen geri çekilmekteydi. 'Avrupa', Fransa'nın dünyadaki rolü bakımından, daha önce hiç olmadığı kadar güçlü biçimde can simidi haline gelmişti. Ancak, Fransa'ya kendi mevcut güçlerini sermayeyle destekleme ve kaçınılmaz yeniden bölüşüm sürecini denetleme imkânı tanıyan Almanya'nın yeniden güç kazanmasını Avrupalı bir çerçeveye kapatmaya çalışma stratejisi, ortak pazardaki Batı Alman ve Hollanda çıkarları karşısında yalpalamaktaydı. Bir kez daha belirtmek gerekir ki, bu iki strateji, sırasıyla, rakip devlet geleneğindeki ulus-ötesi Avrupalı bir yapı yaratmak ile devletin sermayeye tabi olduğu, ulus-aşırı sermayenin Lockeçu bir çerçevede liberalleştirildiği, buna bağlı olarak sivil ve yasal bir Avrupalı alanın oluşturulduğu iki ayrı çerçeve olarak anlaşılmalıdır.

Paradoksal biçimde, Fransa'nın Ortak Pazar'a ikinci anlamda uyum sağlamasından ve kendi sömürge mülklerini yeni-sömürgeci bir anlayışla yeniden düzenlemesinden sonra 'Avrupa', tedrici biçimde de olsa liberal bir gidişata doğru yönünü çizmiştir. Liberal partilerin çoğu Ortak Pazar'ın bile yukarıdan aşağıya işleyen bir kurum olduğunu düşünüyorlardı ve ulusal meclislerinde onaylamaya karşı oy verdiler. Yine de, tasavvur edilen ulus-aşırı kompozisyonda, ulus-devlet daha geniş bir yapı içinde olmakla beraber imtiyazlarını elinde tutuyordu, ama aynı zamanda ortak kurallara tabiydi. 1958'de de Gaulle'ün iktidara el koyması, bu dönüşümün Fransa'da demokratik yollarla gerçekleşmesinin imkânsızlığı çerçevesinde değerlendirilmelidir; zira Fransız Komünist Partisi, savaştan beri sürekli gerileme içinde olsa da hâlâ tek ve en geniş parlamenter gruba sahipti. Yine de, de Gaulle Fransız egemenliğine duyduğu bağlılığı komünistlerle paylaşmaktaydı; onun bakış açısına göre, federal ulusüstücülük, Avrupa'yı Amerika Birleşik Devletleri'nin dünya çapındaki çıkarlarını destekleyecek biçimde Soğuk Savaş'a sokma işlevini görmekteydi. Bu süreçte Dördüncü Cumhuriyet'in hükümeti en önemli Fransız hakla-

rından imza atarak vazgeçti.¹¹ De Gaulle başkanlık sarayına yerleşir yerleşmez Avrupa birleşme sürecinin niteliğine ilişkin tartışmayı yeniden açtı –ancak bu tartışmayı, çoğu zaman iddia edildiği gibi bu sürece saldırmak üzere değil, Lockecü milliyetçilik-ötesi ruha uygun biçimde liberal, hükümetler arası bir yapı olarak, yani yine *Avrupalı* bir yapı olarak yeniden şekillendirmek üzere.

Bütünleşme eğiliminden yavaşça uzaklaşan ve talimat veren bir devlet anlayışına doğru tedrici yöneliş, aynı zamanda, liberalleşmeye ve dünya çapında kapitalist modernleşmenin gelişmesine bağlılık duymak bakımından daha geniş Atlantik perspektifini paylaşmaya yönelen bir ‘Avrupalı’ çıkarın oluşmasını doğurdu. Fakat bu arada meydana gelen şey, bu yöne doğru ilerleyen süreçte yaratılan kurumsal yapıların rakip-devletlerin deneyimine benzer yapılara dönüşmesi (ECSC’nin Yüksek Otorite’si ve aynı zamanda Ortak Tarımsal Politika ve geçmiş sömürgelere yönelik işbirliği politikaları, bunların hepsi de Gaulle yönetimi altında yenilenmiş Fransız inisiyatifinin sonuçlarıdır), böyle bir bütünleşme stratejisinin taktik olarak uygulanıp, sonrasında basitçe ortadan kaldırılamayacağını göstermektedir. Süreç, aynı zamanda bir toplumsallaşma yapısı olarak bundan zarar gören toplumsal güçler nezdinde özel bir amacı teşvik eden ve aynı zamanda kural koyucu bir çerçeveye ortaya koymaktadır.

1970’lerin Zorlu Engelleri

68 Mayıs’ı ve onu takip eden solun yükselişi gibi, krize verilen sonraki ‘Avrupalı’ cevaplar sadece bu eğilimi güçlendirmeye yaradı. Güney Avrupa’da sosyal demokrasinin açıkça radikalleşmesi ve Avro-komünizmin en kitlesel komünist partilerce benimsenmesi son derece şiddetli bir meydan okuyuş olarak kendisini ortaya koydu. En bilineni Fransa’da ve İtalya’da ve Franco İspanya’sındaki yeraltı partisi olmak kaydıyla Avro-komünizm, otoriter solu Sovyet deneyiminin uzağına ve politikanın merkezi alanına doğru birkaç adım ilerletti. Bu durum sol açısından başka bir siyasi kül-

11) Charles de Gaulle, *Mémoires d’espoir*, Paris 1970, cilt I, *Le Renouveau 1958-62*, s. 178-179, 182.

türe ait olma damgasını ortadan kaldırdı ve liberal bir çerçevede iktidar uğruna mücadele edenlerden birisi olarak komünist partilerin meşruiyetini reddetmeyi iyice zorlaştırdı. Kıtadaki kapitalist sınıf için, üretim ve sermaye hareketlerinin ulusötesileşmesi solun yükselişine verilen kısa vadeli cevaptı; ulusal ve Avrupalı ölçekte daha ileri düzeydeki bir liberalleşme de bunun mantıki sonucu olacaktı. Politikacılar ise Batı Almanya, Hollanda ve Britanya sosyal demokrasisi ve güney Avrupa sosyalistleri, özellikle de komünistlerle seçim ittifakları yapmaya karar veren Fransızlarla iletişim hatlarını kısaltacak Avrupa çapında parlamenter yapılar oluşturmakla ilgilidiler. Dolayısıyla, 1976 tarihli federalist Tindemans Raporu, birçok öneri arasında doğrudan seçilen bir Avrupa Parlamentosu'nu da sayıyordu. Söz konusu kurum, ulusal meclislere karşı sorumlu devlet ve hükümet başkanlarından oluşturulan Avrupa Konseyi'nin paralel olarak güçlendirilmesi ve Avrupa Komisyonu'nun yarı-sekreterlik durumuna getirilerek zayıflatılması sonucu açıkça bir egemen iktidarla karşı karşıya gelmedi ve hâlâ etkili bir iktidardan yoksundu. Ancak bu durum Strasbourg'daki Parlamento'da Hıristiyanların ve Sosyal Demokratların çoğunlukta olmasını sağlayan bir Avrupa parti modeli ortaya çıkarırken, aynı zamanda komünistleri güvenli bir biçimde azınlık statüsüne atarak küme düşürmekteydi.

Tindeman'ın ortak bir Avrupa savunma ve dış politikasına ilişkin planları gibi birçok önerisi yalnızca kâğıt üzerinde kaldı. Yine de bu geç aşamada, bu tür önerilerin temsil ettiği federal müdahale, bütünlüğe bir Avrupa'nın Anglofon merkezi bölge ile demokrasi ve sınıf uzlaşmasının yapısal olarak reddedildiği daha geniş bir alandan oluşan 'içsel bir toprakdışılık' olarak yakınlaşmasına bir kez daha engeller koydu. Bugünkü Avrupa Birliği, özellikle Avrupa Yüksek Mahkemesi'nin güçlendirilmiş rolü başta olmak üzere birçok açıdan, şüphesiz Lockecu 'merkezi bölge' benzeri liberal yapılanmalara doğru ilerledi. Ancak bu ilerleme rakip-devlet deneyiminden miras kalan biçimlerden esinlendiği bir süreç oldu ve belirgin biçimde 'Avrupalı' bir çıkarlar ve tutumlar toplamı buna bağlı olarak oluştu; Sovyet bloğuyla, Üçüncü Dünya'yla ve onların bugünkü haleleriyle ilişkiyi içeren jeopolitik alan açtı-

sından da geçerliydi bu. Amerika'nın 'Batılı' disiplini uygulama konusundaki canhıraş çabalarıysa, sadece uçak endüstrisi gibi kimi temel sektörlerde Avrupalı bir bağımsızlık arayışına katkıda bulunmaya yaradı.¹²

Lockecü liberalizm ile hasım-devlet geleneği arasındaki çelişki, Avrupa'ya yönelik Britanya politikasında baştan aşağıya kendini göstermekteydi. Birleşik Krallık, orijinal Lockecü merkezi stratejik bölgenin kurucu 'üye'lerinden biri, ama aynı zamanda coğrafi ve artan biçimde ekonomik anlamda 'Avrupalı' olarak, başlangıçta sürecin dışında kaldı ve sonra, Avrupa Birliği'ne bağlı olarak oluşan yapısal rekabete dayalı avantajlarla ilgili pazarlıklara girişti. City of London'ın off-shore statüsünün korunması ihtiyacı ve Westminster'daki parlamentonun imtiyazlarını sürdürmesi, burada karşılıklı olarak birbirini belirlemekteydi; ülke içindeki kitle, farazi bir Avrupalı 'süper-devlet' hakkında canlı tutulan popülist korkularla ulus-ötesi liberalizmin korunması adına beslendi. Ancak Avrupa bütünleşmesi süreci her tarafa yayılan bir liberalleşme için federalist dürtülerini giderek kaybetmeye başlayınca -Alman egemenliğiyle ilgili al-ve-ver bloğuna ihtiyaç duyulurken ve Soğuk Savaş dayanağı kaybedilmişken-, Britanya siyasetinde Avrupa Birliği'nin önemi de azaldı.

Kıta çapındaysa böylesi bir yumuşak iniş imkânsızdı, ancak bu mesajı yaymak için seçimlerin denetimi ile oluşturulmuş yerleşik kanallar elverişsiz görünüyordu. Avrupa bütünleşmesi ana siyasal karar mercilerini parlamentolardan uzaklaştırıyordu. Avrupa Parlamentosu da bu demokrasi erozyonunu telafi de etmiyordu. Aynı zamanda bu, bazı korporatist Avrupa yapılarıyla birlikte, kuruluştaki merkezi stratejik bölgenin standartlarına uygun ulus-aşırı bir liberal alana saldırı anlamını taşımaktaydı. Parlamenter imtiyazları 'Avrupa'ya taşıma yönündeki özgün ve şüphesiz kısmi eğilim, seçime dayalı demokrasilerin sınırlandırıldığı daha geniş bir eğilimin içine oturmaktadır.

12) 1982'de ABD, Amerikan-malı parçalarla ilgili ihracat kurallarını uygulayarak Airbus yolcu uçaklarının Libya'ya satışını yasaklayınca, bugün neredeyse tamamlanmış bir süreç olan AB'nin uçak ve uzay endüstrisinin kapsamlı biçimde 'Avrupalılaşması' sürecini başlatmış oldu. Gert Meijer, *Internationalistie van de Europese vliegtuigindustrie*, Amsterdam, 1984, s. 88.

Demokratik Devrim

Çağdaş dünya politikası ve siyasal iktisadının esasını oluşturan Lockecu merkezi bölge/hasım-devlet yapısı, aynı zamanda modern politikanın dinamik güçlerinden biri olan daha geniş demokratik devrimin de bir yönüdür. Merkezi noktası Kuzeybatı Avrupa'da olan demokratik devrim feodal ve aristokratik yönetimlere, kralcı mutlakiyetçiliklere ve Roma Katolik Kilisesi'nin manevi ve kültürel hayatı elinde tutmasına karşı yürütülen özgürleşme mücadelelerinde şekillendi. Bir unsurunu ayrıştırarak 'burjuva devrimi'nden konuşmak yerine, Reform ve Aydınlanma gibi demokratik devrimin daha önceki aşamalarını, devletin biçiminin ve onun toplumla önce demokratik, ikincisi ticarileşen kentin toprak sahipleri, tüccarlar ve esnaflarıyla kurduğu ilişkinin yeniden düzenlenmesi olarak görmek çok daha uygundur. Demek ki, burjuvazi yeni gerçekliğin anayasal düzeyde sağlamlaştırılması ve aynı zamanda alt sınıflardan ayrıştırılması sürecinde kendisini bir sınıf olarak oluşturmuştur. İngiliz ve Fransız devrimlerinde burjuvazi aslında yekpare bir sınıftan ziyade ticari faaliyet ve kentte ikamet etmek üzerinden gevşekçe bir arada olan ve Protestanlık, insan hakları felsefeleri gibi bireyselci öğretiler aracılığıyla birleşen, farklı toplumsal güçlerin bir karışımıydı. Burjuva sınıfının çıkarı ancak bu çığır açıcı olayların ardından gelen restorasyon döneminde tam anlamıyla billurlaştı.¹³ 19. yüzyılın ortalarından itibaren, Balzac'ın romanlarında tasvir ettiği toplumsal olarak kolayca tanınır bir insan tipi olarak burjuvaziyi görüyoruz; zaten durum böyle olmasaydı *Komünist Manifesto* da yazılamazdı.

Bir dizi hasım-devletle karşılaşılacak Lockecu stratejik merkezi bölgede jeopolitik alanın dağıtılmasını belirleyen unsurlar, devlet iktidarının demokratik devrimdeki eşitsiz tempo dağılımını yakalama çabası ve bu sürece hâkim burjuvazinin ne düzeyde damgasını vurabileceğiydi. Kıtadaki ve Britanya adalarındaki din savaşlarında, modern devlet/toplum örgütlenmesi ve yabancı yatırım hususunda farklı modeller ilk kez görünür hale geldi. Bu anlamda, her demokratik devrimi aşırı belirlenmiş hale getiren 1688 Şanlı Devrim'inden

13) Bkz. Eugen Rosenstock-Huessey, *Out of Revolution: Autobiography of Western Man*, Providence, RI 1993.

sonra, demokratik devrimin burjuva aşamasının, Locke'cu merkezi bölge/hasım-devletler yapısını yarattığı iddia edilebilir. Yine Locke'cu geleneğin tipik toplumsal alanlarına hasım-devletlerin el koymalarına karşı devrimler yapıldı ve belki de bu durum (şematik burjuva devrimi ve sosyalist devrim sıralamasını altüst ederken hem Locke'cu devlet hem de hasım-devlet geleneğinde özgürleşme ve eşitlik için genişleyen baskıların mevcudiyeti ışığında değerlendirirsek) o kadar sorunlu gözükmeyecekti.

Demokratik devrimin daha sonra izlediği yol hakkında kapsamlı bir analize girmek bu makalenin sınırlarını aşar. Burada söylenmesi gereken tek şey, Reform ve Aydınlanma aşamalarını da içeren bütün bu süre boyunca, demokratik devrimin *evrensel bir özgürleşme ve toplumsal eşitlik projesi* olarak şekillendiği idi. Her devrimdeki kitlesel topluluğu sokağa döken de buydu; Thomas Müntzer, Düzleyiciler ve Hébertistler gibi radikalleri, ayaklanmayı eşitlik adına bir yöne çevirmeye sevk eden de buydu. Sanayileşme bütün Avrupa çapında yayılmaya başlayınca, sosyalist emek hareketinin kendisi aslında demokratik devrimin sol kanadı olarak gelişti. Emekçi sınıfların partileri, önce ayrı bir siyasal eğilim olarak liberallerden ayrıştılar ve ardından çıkar farklılıklarının toplumdan bir derece uzakta açıkça ifade edilmesine aynı zamanda izin veren burjuva sistemiyle ve parlamenter demokrasiyle kucaklaştılar. Bu durum hiç şüphesiz sosyalist politikacıların disipline edilmelerini de sağladı. Ancak, ilerici-liberal orta sınıfları aynı tarihsel hareketin bir parçası ve bu nedenle potansiyel bir müttefik olarak gören sosyalist akımlar, ileriye yönelik önemli gelişmeler de kaydedebildiler. Lasalle'ın Prusya-Almanya'da yaptığı gibi veya Yedinci Komintern Kongresi'nden önce, 1930'ların başında komünistlerin sosyal demokrasiyi faşizmin bir ittifakı olarak damgalayarak yaptıkları gibi, ne zaman sol kendisine yakın daha ılımlı unsurları baş düşman olarak belirlediyse kendi ölüm fermanını da imzalamış oldu.¹⁴ Gerçek güçlerden oluşan bir parlamento, sonuçta, özgürleşme ve toplumsal eşitlik için de yasa yapabilir.

14) Lucien Goldmann, "Die Marxistische Erkenntnistheorie und ihre Anwendung auf die Geschichte des Marxistischen Denkens", der. Kurt Lenk, *Ideologie: Ideologiekritik und Wissenschaftssoziologie*, Neuwied ve Berlin 1971 içinde.

Yönetilemezlik Krizi

1970'li yılların ortalarında ilan edilen 'yönetilemezlik krizi'ne yol açan işte tam da bu koşullardı. 68 Mayıs'ı patlaması, Vietnam'daki ulusal kurtuluş mücadelesinin başını çektiği Üçüncü Dünya'yla arasındaki anti-emperyalist bağ, Salvador Allende'nin Şili'de devletleştirme ve radikal olarak demokratikleştirmeye yönelik parlamenter stratejisi, bütün bunlar siyasal ve kültürel özgürleşme ve maddi eşitlik taleplerinin de aynı derecede belirgin olduğu demokratik isteklerin içten içe gelişen güçlü bir eğilimi yansıttığını teyit eder. Çelişkili biçimde tam da Çekoslovak komünizminin yeniden canlandırılmasına yönelik girişimin Sovyetler tarafından engellenmesinin hemen ardından Doğu-Batı ilişkilerinin normalleşmesi, aynı zamanda yerel şiddetin daha büyük bir Doğu-Batı çatışmasını ateşlemekten caydırmaya yaradı. Yeni demokratik dalga, kapsamlı bir özgürleşme ve toplumsal eşitlik hedefini birkaç adım daha yaklaştırdı. Bütün bunlar hareketin içinde ciddi çelişkiler olmadığını söylemek anlamına gelmez. Örneğin, Üçüncü Dünya'daki özgürleşme mücadeleleri ve yumuşama dönemleri (detant) dalgalarıyla reformist bir koalisyon kurmayı hedefleyerek bir Yeni Uluslararası Ekonomik Düzen oluşturma hamlesi, bunu destekleyen devletlerin kendi içinde çoğunlukla demokrasi karşıtı etkiler de yapmıştır. Bunun sebebi kısmen, bu çabanın kendi toplumlarına 'Bonapartist' bir şekil vermek için el koymayı isteyen kolektif bir hasım-devletler çabası olmasıdır. Batı'daki sınıf ilişkileri, Üçüncü Dünya'da özgürleşme ve yumuşama dönemlerinden oluşan bu üç eksen de bir sonraki aşamayla kesin biçimde tezat oluşturan ortak bir unsur vardır; her üç eksen de sermayenin ulusal ve uluslararası olarak toplum üzerinde kurmak istediği disipline açıkça karşı çıkmak anlamına gelir. İki Sovyet yazarın 1982'de yazdıkları gibi:

1960'lardaki toplumsal protesto hareketi, toplumsal ve siyasal hayatta gerçek ve tutarlı bir demokrasinin ancak kapitalizmin sınırlandırılması, hatta reddedilmesiyle mümkün olacağına ilişkin ideolojik teze katkıda bulundu. 1970'lerin ortasında bir grup neo-liberal de bunun zıttı olan tezi formüle ettiler: 'gerçek', yani 'rasyonel biçimde örgütlenmiş' kapitalizm, ancak demokrasinin sınırlandırılmasıyla mümkündür.¹⁵

15) Y.A. Zamoshkin ve A.Y. Melvil, "Between Neo-Liberalism and Neo-Conservatism", der. Edward d'Angelo *Contemporary East European Marxism*, Amsterdam, 1982, cilt II içinde, s. 225; Terminolojiyi 'neo-liberal'in şu andaki Avrupalı kullanımına uyarladım.

Yarı gönüllü biçimde Sovyet bloğu devletleri tarafından da desteklenen ama objektif olarak yumuşama dönemi nedeniyle dünya çapında oluşan güçler dengesinden yararlanan Yeni Uluslararası Ekonomik Düzen hamlesi, Birleşmiş Milletler himayesinde ulus-ötesi korporasyonlar için bir kontrol rejimi tesis edilmesi türünde öneriler içeriyordu: ‘kapitalizmin sınırlandırılması, hatta reddedilmesi’ olarak demokrasi. Sosyal demokratların ve Avro-komünistlerin Yeni Uluslararası Ekonomik Düzen hareketini sevinçle karşılamalarının ve Willy Brandt ile Jan Tinbergen gibi figürlerin sosyo-ekonomik gelişimin modellerinin uzun vadede birleşmesi açısından yorumladıkları yumuşama dönemini olumlu değerlendirmelerinin sebebi buydu. Toplumsal ve ekonomik demokrasi hareketine verilen *cevap*, ‘rasyonel biçimde örgütlenmiş’ kapitalizmin ancak demokrasinin kısıtlanmasıyla mümkün olabileceği şeklinde tarif edilen ‘karşıt tez’i doğurdu. Şu anda Fransa’da sonuçlarını gördüğümüz ve kıta Avrupası’nın diğer ülkelerinde şimdilik daha az bariz gözükken Avrupa bütünleşme sürecinin neo-liberal dönüşümünü başlangıçta mümkün kılan işte bu sınırlandırılmış demokrasiydi. Polonya gibi ülkelerde siyasetin otoriter eğilimi neo-liberal ekonomik politikalar ile toplumdaki umutsuzluk havası arasında yakın bir ilişki bulunduğunu ileri sürse de, Avrupa Birliği’nin eski Sovyet Bloğu ülkelerinin seçkinleri tarafından zavalıca kucaklanması, gözler önüne serilen bu dramda şimdilik bir kenara konulması gereken ayrı bir bölümü oluşturmaktadır.

Hasmane Bir Kültür mü?

Mayıs 68’e verilen yapısal cevabın ana hatları ilk kez, McCarthy döneminin kızıl düşmanı entelektüel ve 1950’lerin sonundaki ‘İdeolojinin Sonu’ tezinin yazarı Daniel Bell’in kalemıyla çizildi. Bell’in 1969 tarihli “Kapitalizmin Kültürel Çelişkileri” başlıklı makalesi -daha sonra genişletilerek aynı başlıkla kitap haline getirildi- daha sonra uygulamaya konacak olan demokrasinin sınırlandırılmasının arkasındaki siyasal dayanağı anlamak isteyen herkes adına okunması zorunlu bir metin olarak kalmıştır. Bell, refah devletinin, eğer solun önü alınmazsa, bireylerin ekonomik

durumlarından kaynaklanan maddi ve psikolojik sınırlamalardan bağlantısını kopararak kapitalistin sistemin bizzat kendisini aşındıracak güçler yarattığını ileri sürdü. Fordist kitlesel üretim/tüketim ekonomisi nasıl 'ihtiyari gelir'i arttırıyorsa (gelirin bu bölümü yaşamak için gerekli olanların ötesinde kişinin kendi seçimiyle bir tüketim tarzı oluşturmasında kullanılmaktadır), Bell'e göre, "yüksek öğrenimin yayılması ve özgürlük tanıyan bir toplumsal atmosferin genişlemesi *ihtiyari sosyal davranışlar* alanını genişletmiştir". Bu çerçevede, görece mütevazı ortamlardan gelen gençler de sınıfsal kısıtlılıklardan kurtulurlar ve kendileri payına da hayatın sınırsız imkânlar ve katılım alanı olabileceğini düşünürler. "Geleneksel sınıfsal yapı çözüldükçe, bireyler giderek Marksist anlamdaki çalışma hayatına dair temelde değil kültürel zevkleri ve hayat tarzlarıyla kimlik sahibi olmak istiyorlar."¹⁶

Bell'in bakış açısına göre bu durum, gençleri, modernizmde içkin olan özgür, yaratıcı ruhun toplumun konvansiyonlarına karşı verdiği mücadeleye, yani 'muhalif bir kültür'e yönelttiği için siyasal bir probleme dönüşür. Dolayısıyla herkes, toplumun 'gerekliklerin ötesinde' bir alana geçtiği ve 'mükemmel özgürlük krallığında, tarihin sonunun geldiği' varsayımını kabul ederek, ilerlemenin öncü saflarına katılmaya ve radikal dönüşümler doğrultusunda talepler bildirmeye yetkili olduğunu düşünmeye başlar. Bu yüzden uğraşılması gereken şey, bu türden kitle tabanlı 'hasmane kültür'ün şekillendiği bağlamdır. Bell'in analizinden çıkan sonuç, Keynesci talep düzenlemesinin toplumsal boyutunu, sosyal hizmetlerin sağlanmasını ve yeniden bölüşümü ortadan kaldırarak her bireyin hayat döngüsündeki mikro-ekonomik rasyonelitenin eski durumuna getirilmesidir. Asalakların ortadan kaldırılması deneyim ayrıcalığını ve radikal dönüşümle oynama zevkini yalnızca parasını karşılayabilenlere bırakacaktır; diğerleriye para harcama güçlerinin sınırları içinde denetim altına alınacaklardır. Kabaca söylemek gerekirse, üniversitede okurken kıvılcık altında gösteri mi yapmak istiyorsun? O zaman *çok* yüksek bir üniversite kredisi almaya hazır ol.

16) Daniel Bell, "The Cultural Contradictions of Capitalism", der. Daniel Bell ve Irving Kristol *Capitalism Today*, New York, 1971 içinde, s. 31-32.

Bell'in sesi 1970'lerin demokratik bağları arasındaki ilişkiyi koparmak için şüphesiz tek başına işe yaramazdı, ancak hâkim sınıfların cevaplarını dayandırabilecekleri başka kaynaklar da vardı. Burada hem ulusal hem de uluslararası planda 1960'ların sonu ve 1970'lerin başında yaşanan tersine dönmelerin bir sonucu olarak Batılı siyasal yapıların içine düştüğü kargaşayı hatırlamalıyız. Nixon yönetimi krizin bir ifadesiydi ve bulduğu gelişigüzel çözümlerle krizi daha da derinleştirdi. Amerika Birleşik Devletleri'nin 1960'ların ikinci yarısında Asya'ya yönelik saldırganlığına benzer çözümleri takip ederken, Moskova ve Pekin'le solun yükselişe geçmesi sonucunda ve Üçüncü Dünya ayaklanmasının sözde kışkırtıcılarıyla atmosfer bir anda yumuşamaya doğru yöneldi; hepsini birbirleriyle karşı karşıya getirmek ve böylece Vietnam bataklığından kendini kurtarmak, aynı zamanda stratejik nükleer silahları kontrol etmeye yönelik gerçek adımlar atabilmek için böyle bir politika benimsendi. Allende, Amerika Birleşik Devletleri'nin desteğiyle 1973'te devrildi, ancak Nixon ve Kissinger başka ülkelerde iktidardaki komünistlerle ilişki kurma konusunda son derece rahatlıklar. Üç Taraflı Komisyon'un oluşturulmasının ve fiilen kendi siyasal yönelimini düşünmeksizin, güçlü devletleri gayri-meşrulaştıran bir biçimde Jimmy Carter yönetiminde Batılı dış politikanın kapsamlı bir 'insan hakları' stratejisi doğrultusunda yeniden düzenlenmesinin arkasındaki itici güç, Amerikan emperyalizminin bu çelişkisinden kaynaklanıyordu.

Üçlü Komisyon'un 1975'te hazırladığı "Demokrasinin Krizi" başlıklı rapor, yönetici kademenin bu dönemde karşılaştığı temel sorunları tanımak açısından dönüm noktası niteliğindedir. Raporun yazarları Michel Crozier, Samuel Huntington ve Joji Watanuki, nispi zenginliğin 'değerler sendromu' sorunsalını yarattığı şeklindeki Daniel Bell'in tezini ele alırlar. Mevcut iktidara karşı eleştirel bir pozisyon alan 'muhalif entelektüeller', 'değer yönelimli entelektüeller katmanı' konusunda çekinceler ifade etseler de, daha umut verici bir işaret olarak 'teknokrat ve politika yönelimli entelektüeller' katmanının paralel olarak büyümesine işaret ederler. Nitekim bu kesimler en sonunda şöyle bir sonuca varmışlardır: "Son yıllarda demokratik sürecin kimi uygulamaları toplumsal kontrolün geleneksel araçlarında bir kırılma yaratmış, siyasal

ve diğer iktidar formlarını gayri-meşru hale getirmiş ve hükümetler üzerinde, onların çözüm bulma kapasitelerini aşan bir talep yaratmıştır.”¹⁷

Neo-liberal Senteze Doğru

Rapor bu açıdan, sanayileşme ve demokratikleşmenin beraberce geliştiği İngilizce konuşulan Batı ile demokratikleşmenin tarihsel olarak sanayileşmenin arkasından gecikerek geldiği Almanya, İtalya, Japonya ve diğer ülkeler (hasım devletler) arasındaki farka dikkat çekmektedir. Bu durum, adı geçen toplumlardaki siyasal düzeni çeşitli açılardan ‘burjuva demokrasisi’ eleştirilerine maruz bırakarak özgül birtakım dengesizlikler yaratmıştır. Başka bir deyişle, yerleşik düzene yönelik tehlike Lockecu ‘merkezi bölge’nin dışındaki ülkelerde çok daha şiddetlidir. O halde kabul etmek gerekir ki çözümler bu Batı’dan gelmelidir. Rapora yaptığı katkıda Huntington, demokrasi denklemini kabul edilmiş demokrasi kavramının temel problemlerinden biri olan toplumsal eşitlikle tanımlamaktadır.¹⁸ Dolayısıyla, rapordaki önerilerin temel ögesi, toplumsal yapı, gelir dağılımı ve ekonomik sistemin seçim süreçleriyle değişebilir etkenlerden tamamen ayrı tutulması gerektiğidir. Raporun sonuçları ve bu sonuçların Üçlü Komisyon’da tartışılması dönemin karmaşasını yansıttığında, o metnin -kimi zaman çelişkili olsa da- uzun vadeli katkısını şimdi görebiliyoruz.

Bell’in tezi sürekli devam eden bir demokratikleşmenin sosyalizm yolunu açtığı, dolayısıyla bireysel ekonomik kaynaklarla siyasal talepler arasındaki orantılılığı bir şekilde geri getirmek gerektiğidir. “Demokrasinin Krizi” raporu, ekonomiyi hükümetin ve parlamentonun uğraşması ve çözüm bulması yönünde yetkili kabul edildiği konulardan birisi olmaktan çıkarılarak, demokratik taleplerin yarattığı ‘yük’ü azaltmayı önermektedir. Bu iki düşünce hattını bir araya getiren şey, 1947’de Mont Pelerin Topluluğu’nu kurarak Hayek’in devletin ekonomide bir rol oynamasına izin vermekte için

17) Michel Crozier, Samuel Huntington ve Joji Watanuki, *The Crisis of Democracy: Report on the Governability of Democracies to the Trilateral Komisyon*, New York, 1975, s. 8-9.

18) Huntington, John Rawls’in *Theory of Justice* kitabını demokrasi ile eşitlik arasındaki bu özdeşliği fazlasıyla vurguladığı gerekçesiyle eleştirmektedir.

olanı mükemmel biçimde ‘Serfliğe Giden Yol’ diye tanımladığı ve bunun yerine Lockecu düzenlemeleri desteklediği Hayek ile Friedman’ın neo-liberalizmidir. Mont Pelerin ağı, Chicago ve London School of Economics gibi Batı’nın seçkin üniversitelerinin iktisat bölümlerinde kış uykusuna yatarak ve Keynesci anaakımın yanında neredeyse gülünç duruma düşerek, ancak kamusal hayatın kenarında sürdürebildi varlığını. 1970’lerin başında, Keynesçiliğin ve Fordizmin krizi döneminden de galip olarak ortaya çıktı.

Sosyal demokrasinin etkisizleştirilmiş olması ve beraberinde siyasal demokrasinin sınırlandırılması neo-liberal bir ‘Açık Demokrasi’nin oluşturulmasının temel bileşenlerindedir. Rakip devletler topluluğunun ‘totaliteryenizm’lerine karşı liberal kapitalizmin ve parlamenter demokrasinin birlikte galip gelişini ilan eden Fukuyama’nın ‘Tarihin Sonu’ tezi, demokrasinin sermayeden önce birtakım kanatlarının kırılmasının neo-liberal disiplini dayattığını görünmezleştirmiştir.¹⁹ Neo-liberal disiplinin ilk kez Pinochet rejimi Şili’inde kitlesel işkence ve baskı arasında uygulanmış olması, Reagan ve Thatcher dönemlerindeki uygulamaları bakımından utanç verici bir önsöz teşkil etmez. Bu daha önceki liberalizme geri dönüş de değildir; hayata geçirilmesine itiraz eden her ne ve her kim var ise onları ortadan kaldırmayı gerektiren radikal bir ütopyadır. Şili cuntasınınca hazırlanmış olan yeni anayasa, Hayek’in kitaplarının biri onuruna ‘Özgürlük Anayasası’ diye adlandırılmıştı. Margaret Thatcher bile kendisini parlamenter demokrasinin yapılabilecekler üzerine çeşitli sınırlandırmalar getirdiği yolundaki neo-liberalizminin gri şöhretinin eleştirilerine karşı savunmak zorunda kalmıştı.²⁰

Demokrasi meselesinin neo-liberal yorumu, ‘sivil toplum’un devlete karşı Lockecu özgürleşmesine dayandırılmaktadır. Toplumsal

19) Francis Fukuyama, *The End of History and the Last Man*, Harmondsworth 1992; Batı’daki demokratik zaferin daha kapsamlı bir değerlendirmesi için bkz. William Robinson, *Promoting Polyarchy*, Cambridge 1996, ve Christoph Görg ve Joachim Hirsch, “Is International Democracy Possible?”, *Review of International Political Economy*, cilt. 5, no. 4 (1998), hepsi de benzer biçimde paralel olarak demokrasinin aşımını vurgulamaktadır.

20) Mont Pelerin efsanesinin hikâyesinin tamamı, hayran olan bir perspektifle Richard Cockett tarafından kaleme alınmıştır. Richard Cockett, *Thinking the Unthinkable. Think-tanks and the Economic Counter-Revolution, 1931-1983*, Londra, 1995; Bernard Walhen de aynı efsaneye eleştirel bir perspektiften bakarak ve Thatcher’la Hayek arasındaki yazışmalara referans vererek değerlendirmektedir: Bernard Walpen, *Die offenen Feinde und ihre Gesellschaft: Eine hegemonietheoretische Studie zur Mont Pelerin Society*, Hamburg, 2004.

eşitliği bir kenara bırakalım, ekonomi dahi artık demokratik gündemin bir parçası değildir. Neo-liberal perspektife göre yeniden bölüşüm, planlama ve kriz yönetimi aygıtlarıyla birlikte devlet, soyut birey önünde bir adım geride durmalıdır. Buradaki anahtar kavram ‘seçim’dir. Gary Becker gibi düşünürler tarafından yorumlandığı ve toplumsal hayatın bütün yönlerine genişletildiği gibi rasyonel seçim teorisi, devletin düzenleme ve yeniden bölüşüm politikalarını kolayca ekonominin kötü işleminin sebeplerinden birisi olarak tanımlamaktadır. Bell’in vurguladığı haliyle her bireyin varoluşunun mikro-ekonomik mantığını düzenleyeceği öngörülen ihtiyaç; özerklik, yaratıcılık ve kendini geliştirmek gibi Mayıs 68 hareketinin peşinden koştuğu istekleri uzlaştıran bir adrese dönüşmüştür. Bell’in tadını çıkardıkları şeylerin ücretini ödemeyenler tarafından yapılan ‘ihtiyari toplumsal davranış’tan kaynaklanan ‘asalaklar problemi’, ancak refah devletinin dayandığı toplumsal dayanışma yapısı ortadan kaldırılsa çözülebilir.

Ekonomiyi Ayrıştırmak

Bir ekonomi teorisi olarak neo-liberalizm, sermayeyi toplumun düzenlenmesinde egemen güç mertebesine koyar. Açıkça tanıdığı failler, gelişme arayışında rekabete girmekte ‘özgür’ olan mülk sahibi birey ve bu isteğin düzenleyicisi olarak piyasadır. Daha önce biriktirilmiş menkul zenginlik ve küreselleşen ekonominin yönetici zirvelerine yerleşmiş bir güç olarak sermaye; bazıları Microsoft’un, bazıları sadece emek güçlerinin sahibi olan ve bazıları buna bile sahip olmayanların oluşturduğu muhayyel bir bireyler evreninin tekrar ortaya çıkışıyla görünmez kılınmıştır. Böylece neo-liberalizm, bütünlüklü bir sosyal bilim oluşturmak adına başlangıç noktası olarak erkek/kadının ekonomik tanımını kabul ederken, ‘ürünleri’ tamamen olumsuz olarak bırakmakta ve kapitalist ilişkileri doğallaştırmaktadır. Modernizmin yapısal problemi, Bell’in tanımladığı şekliyle ‘hasmane kültür’, bireyselleşme ve mikro-ekonomik rasyonalitenin yeniden düzenlenmesiyle ortaya çıkmıştır. Bu, bireyin tercihlerinin disipline edilmesini ve bunların gerçek bütçesine göre uydurulmasını birleştirmektedir. Yurttaşlar eğer bunu yapmazlarsa altından kalkamayacakları riskler almaktadırlar. Neo-liberal yeniden yapılandırma

süreci ('reform') bu nedenle, 'özgür' bireyi hızla gelişen bir kapitalizmin dinamik istikrarsızlığına katkıda bulunan bir güce dönüştürür, zira mevcut 'riskler' ve 'seçimler' bir insanın bütün hayatı boyunca tecrübe etmeye karar verebileceğinden çok daha ileri giden sonuçlar doğurmaktadır.²¹

Sonuç olarak, hadım edilmiş ve egemenliği sermayenin egemenliğine karşı geri çekilmiş bir devletin sureti de hadım edilmiş bir toplumdur. 'Sivil toplum'un yeni algılanışı eski kullanım biçimlerinin yerini almakta ve terim öncelikle baskıcı devletin *karşıtı* olarak kavramsallaştırılmaktadır. Bu aynı zamanda, rakip devlet geleneğinin ve dolayısıyla ulus-ötesi sermaye tarafından denetlenmemiş bütün gelişmelerin gayri meşrulaştırılmasına katkıda bulunmaktadır. Üstelik belirli sınırlar içinde yarışmacı bir oyun olarak demokrasiyi de yeniden kavramsallaştırmaktadır. Nasıl ekonomik alanın yarışmacılarının bizzat piyasa ekonomisinin mantığına meydan okumaları beklenmiyorsa -tam da bu yüzden devlet ekonomiden ayrı durmalı ve bireysel öznelerin halledebileceği her türlü faaliyete karışmaktan sakınmalıdır- demokratik yarışın katılımcıları da mevcut 'oyun oynanan saha'yı, yani halihazırdaki toplumsal-siyasal düzeni olduğu gibi kabul etmelidirler. Dolayısıyla siyasal yarış, bu düzeni değiştirmek isteyenleri içermez. Fukuyama'nın yazdığına göre, tıpkı ekonomi 'tercihi' gibi, "ileri demokrasilerin birçoğunda toplumun yönetimine ilişkin temel meseleler büyük ölçüde halledilmiştir". Eşitsizlik, bundan ötürü seçimle belirlenecek bir konu olamaz.

Bu durum ekonomiyi siyasal tercihin alanından ayırıştırmanın sonucudur veya Stephen Gill'in cümlesiyle söylersek, bu, ayırışmayı toplumun kurucu unsuru olarak 'anayasallaştırmaktır'.²² 'Sorumlu' siyasal seçkinler demek ki toplumsal organizasyonun temel prensiplerine itiraz etmeme konusunda anlaşmalıydılar; seçim sürecinin duygusal enerjisi, ideal olarak kimlik ve ahlâk konuları

21) Alex Demirovic, potansiyel olarak yanlış bir tercihi daimi biçimde beklemenin veya bir fırsatı kaçırma ihtimalinin bireyleri nasıl aşırı zorladığını ve koşullarını değiştirebilecek kolektif bir harekete katılmalarını veya hayal kurma kapasitelerini nasıl aşındırdığını anlatır: bkz. Walpen, *Die offenen Feinde*, s. 243.

22) Stephen Gill, "European Governance and New Constitutionalism: Economic and Monetary Union and Alternatives to Disciplinary Neoliberalism in Europe", *New Political Economy*, cilt 3, no. 1, 1998.

için saklanmalıdır. Bu koşullar altında seçimlere yönelik ilgi hiç şüphesiz düşecektir. Toplumunu oluşturan değerler seçmenin ulaşabileceği bir alanın dışındaysa neden oy versin ki? Demokrasinin bu sterilize formunda bile bazı demokratik coşkuların harekete geçirilebileceği doğrudur, aynen ‘halkın gücü’nün bağışta bulunan Batılılar tarafından, kendi işyerlerinden bir rakip-devlet sınıfını ortadan kaldırmak için kullanılması gibi. Ancak bir kez pop konserleri ve hiç durmadan televizyonda yayınlanan kitlesel mitingler dünya çapında neo-liberal alternatifi yerleştirmeye yardım etmeye başlayınca, kucağında farklı bebekler tutan ama hepsi özelleştirmeye kendini adanmış adaylar arasında seçim yapmanın anlamsızlığı kendini göstermeye başlar. Bu bize, Allende gibi sosyalistleri bir kenara bırakalım, Brandt ve Moro gibi toplumu değiştirmeye inananların da demokratik sürece katılımını isteyen figürlerin bile siyasal ‘rekabet’in güvenli biçimde yapılabilmesi adına uzaklaştırılmaları gerektiği gibi, bu steril demokrasi ya da ‘poliyarşi’ hakkında çok temel bir mesaj iletir.

Reform ve Aydınlanma’dan beri demokrasinin üzerine kurulu olduğu ve içkin düzeyde devrimci olan, mevcut devrimci krizlerle arada kesilen ve uzun vadede hedefi toplumsal eşitlik olan genel özgürleşme süreci, ideal olarak sona ermiştir. Şu dönemde anlamlı kabul edilen tek isteğin kişisel ilerleme olduğu ve tek tek her yurttaşı ‘bunu nasıl başarabilirim? bu konuda şansım ne kadardır?’ diye kendi kendine sorma pozisyonunda bırakan, tarih-dışı bir evrene itilmiş durumdayız. Din bir teselli ödülü olarak, şimdiki zamanla ilgili hiçbir perspektifi olmadan ama tatmin edici bir ikinci hayat vaat ederek şüphesiz eski merkezi yerine doğru hareket etmektedir. Ama laik Batı toplumlarında, dinin mülksüzler üzerinde etkisi zaten her zaman değişken olmuştur ve Fransız *banliyöleri* çok değişik göçmen nesebine sahip karışık bir topluluğun tek bir inanç altında kolayca değişmeyeceğini gösteren örneklerden sadece birisidir.

Erken Gelen Güven Duygusu

Bugün özel mülkiyet hakları ve kapitalist disiplin her yeri etkisi altına almış gözüküyor. Blair’in 1998 sonunda New-York borsasında yaptığı konuşmasında söylediği gibi, o zamanlarda dünyayı sarsan

finansal kriz “piyasa disiplininin başarısız olduğu anlamına değil, küresel bir ekonomide bu tür bir disiplinin eksikliğinin yok edici etkileri olabileceği anlamına gelir; ülkeler, doğru politika yapılarını hayata geçirmelidirler”.²³ Neo-liberal ‘iyi yönetim’ egemen sermayenin dünya ölçeğinde billurlaşmasına dayanmaktadır. Demokrasi, mevcut koşullarda oluşturulan kişisel amaçlar amacıyla kullanılan bir oya indirgenmiştir.

Ancak ‘küreselleşme’ terimiyle kastedilen evrensel bir homojenleşme iddiası alabildiğine zamansız ve erkendir. Farklı toplumların kapitalist disipline boyun eğme dereceleri değişmektedir ve boyun eğmeleri yönündeki baskı, çelişkili bir şekilde her farklı toplumun özgül mirasını harekete yeni birleşimlerle harekete geçirmekte ve Robert Boyer’in deyişiyle ‘melezleşme’ sürecini ortaya çıkarmaktadır.²⁴ Bunun sonucu olarak, ‘uygarlaştırıcı’ doğasının yarattığı yarıkları yüzünden, dinsel, milli/etnik ayrımlar sermayenin küresel egemenliğini aşındıracak biçimde derinleşmektedir.²⁵

Fransa’da Mayıs’ta ve Hollanda’da Haziran 2005’te Avrupa Anayasası’nın reddedilmesi, seçimlere yönelik beklenmedik bir ilgi dalgası, en ‘Avrupalı’ bölgelerde bile seçimler aracılığıyla toplumun gidişatına ilişkin söz söyleme talebi olarak okunabilir. Şüphesiz bu durum, sadece toplumsal eşitlik ve özgürleşme adına ifade edilen otantik istekler şeklinde yorumlanamaz. Hollanda’daki ‘hayır’ oyu içinde göçmen karşıtı popülist duyarlılıkların hatırı sayılır bir rolü vardı ve Türkiye’nin Avrupa Birliği üyeliği meselesi önemli bir çekinceydi. Ayrıca, Avrupa Birliği’nin Doğu Avrupa’ya doğru genişlemesinin yarattığı genel hoşnutsuzluk ve beklenen göçmen işçi dalgasının standartların altında ücretleri ve çalışma koşullarını kabul etmesi konusunda bir huzursuzluk gözleniyordu. Fransa’da da ‘Polonyalı itfaiyeci’nin ‘hayır’ oylarının harekete geçmesinde rolü oldu; *banliyö* ayaklanmalarının en azından kısa vadede toplumun geniş kesimindeki yabancı düşmanı refleksleri pekiştirece-

23) Akt. Paul Langley, *World Financial Orders: An Historical International Political Economy*, Londra, 2002, s. 232.

24) Robert Boyer, “De la première a la seconde pax-americana”, der. Robert Boyer ve Pierre-François Souyri, *Mondialisation et régulations: Europe et Japan face a la singularité américaine*, Paris, 2001 içinde, s. 43.

25) Amy Chua, *World on Fire: How Exporting Free-Market Democracy Breeds Ethnic Hatred and Global Instability*, Londra 2003.

ğinden korkulmalıdır. Ancak referandumdan sonra, 2005 'hayır'ıyla 1848'deki birinci Fransız seçim sonuçları arasında bir süreklilik olduğu da açığa çıkmıştır: 1848'de Raspail ve Ledru-Rollin gibi sol adayların kazandığı bölgelerde 157 yıl sonra çoğunluk 'hayır' oyu ve Cavaignac gibi Sağ'ın adaylarının kazandığı bölgeler de 'evet' oyu verdiler. Başka bir deyişle, Fransa'daki bölünmenin çok derin tarihsel kökenleri vardır.²⁶

Avro'nun ortak para birimi olarak girişinin yarattığı etkilerden kaynaklanan hoşnutsuzluk, özellikle bu durumun zorunlu kıldığı fiyat artışları ve örtük olarak Avrupa Merkez Bankası'nın altında çalıştığı deflasyonist kurallar, 'hayır'ın arkasındaki ortak paydaydı. Ekonomik ve Parasal Birlik'i oluşturan Maastricht Antlaşması'nın Fransa tarafından da kabul edilmesi, siyasal kurumsallaşmada son derece sınırlı kalan bir kaçıştı ve hatta Danimarka 'doğru sonuca' ulaşmak için bir kez daha oylamaya gitmek zorunda kaldı. Ekonomik ve Parasal Birlik ise enflasyonu yenmek ve açıkları denetlemek için hayata geçirdiği hazırlıklarla sanayi sermayesi ve istihdamı etrafında örgütlenmiş ekonomilere zarar veren kalıcı, yapısal ayarlamaları üye devletlere dayattı. Ekonomik ve Parasal Birlik bir açıdan Fransa'nın denetlenemeyecek kadar çok güçlenmeden Almanya'yı kapatma stratejisine uygun bir yol izledi; para politikasını Avrupalılaştırarak Almanya ve Hollanda gibi güçlü para birimi olan ülkelerin üzerinde bir dereceye kadar kontrol sahibi olmayı istedi. Ancak Ekonomik ve Parasal Birlik 'bağımsız' olduğundan, yani siyasal veya parlamenter denetimin dışında kaldığından, yetki veren istikrar antlaşması neo-liberal çizginin herkes açısından 'anayasal' olmasını şart koşmaktaydı.

Avrupalı Yuvarlak Masa

O halde, Maastricht Antlaşması Avrupa Birliği'ni neo-liberal bir çerçevede düzenlemek için atılmış çok önemli bir adımdır, diyebiliriz. Siyasal demokrasiyi ve egemenliği daha geniş yapının dışında tutarak ayrı devlet yargı yetkileri altında sermaye için özgür bir

26) Bkz. *Le Monde*, 1 Ekim 2005, Jean-Jaurès Vakfı'nın (Fransız Sosyalist Partisi'ne yakın bir vakıf) hazırladığı bir çalışmanın tartışmasından.

alan yaratılması, Anglo-Sakson tarzı dört başı mamur neo-liberalizm ile Avrupalı tarz arasında sadece çok ince bir çizgi bırakmaktadır. Sınıf uzlaşmasının ve sosyal güvencenin geriye kalan unsurlarını ifade etmek için sonuç ‘telafi edici neo-liberalizm’ veya ‘gömülü neo-liberalizm’ olarak adlandırılmaktadır; ancak bu kalanlar üye devletler tarafından Ekonomik ve Parasal Birlik’in deflasyonist politikalarının uygulanmasından *sonra* korunmak üzere bırakılmıştır.²⁷ Bu koşullar, Avrupa sermayesinin, Sovyet bloğunun ve sosyalizmin çöküşünden yararlanarak Avrupa çapında Thatcher tarzı bir neo-liberal dönüşümü hızlandırma arayışı nedeniyle dayatılmıştır; bu arayış ‘piyasa’nın devletlerle sınıflar arasında sürüp giden dengesizliklerin üstesinden gelmesi umuduyla gerçekleştirilmiştir. Maastricht ve Ekonomik ve Parasal Birlik, Avrupa’nın Doğu Avrupa’ya tercihli geçişini kullanmak isteyen güçlü Avrupalı Yuvarlak Masa Sanayicileri (ERT) tarafından oluşturulmuş daha önceki inisiyatiflerle büyük ölçüde aynı soydan gelir. Söz konusu fikir, kıtanın batı tarafındaki harap edilmiş haliyle bile mevcut sosyal güvenlik yapılarından kurtulmak için üretimi yurtdışına doğruya doğru kaydırmak ve oradaki ‘özgürleşmiş’ emek gücünü kullanmaktı. Sovyetler Birliği’nin çöküşünün ardından, 1993’te, ERT Avrupa Komisyonu başkanı Jacques Delors’a verdikleri bir öneride özel olarak ‘rekabetçiliğe’ ayrılmış bir grubun yaratılması gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Unilever, ABB, Nokia ve BP’nin en üst düzey yöneticilerinin oluşturduğu tavsiye kurulunca hazırlanan üç raporda; oluşmakta olan küresel bilişim ekonomisinde Avrupa’nın durumunu iyileştirmek için eğitimin modernleştirilmesini, kamu sektörünün özelleştirilmesini ve çalışanlar için sadece şirket içi rekabeti arttıracak biçimde değil, aynı zamanda sürekli eğitim ve yeniden eğitim ile değişken ihtiyaçlara adapte olacak şekilde emeğin esnekleştirilmesini önermektedir.²⁸

27) J. Magnus Ryner, “Maastricht Convergence in the Social and Christian Democratic Heratland”, *International Journal of Political Economy*, cilt 28, no. 2 (1998) ve Bastiaan van Apeldoorn, *Transnational Capitalism and the Struggle over European Integration*, Londra 2002.

28) Henri Houben, “Het nieuwe hoofdoel van de Europese Unie: de Lissabon-strategie”, *Marxistische Studies*, 65, 2004, s. 29-31. Lizbon’u hazırlayan ERT stratejisinin detayları bu kaynaktan ve van Apeldoorn’un *Transnational Capitalism* adlı eserinden alınmıştır.

1997'nin sonundaki Lüksemburg zirvesinde Rekabetçilikle İlgili Tavsiye Kurulu, Avrupa Birliği üyesi ülkeleri çalışanların 'görevlendirilmeleri'ni yeniden eğitim programları düzenleyerek teşvik etmelerini, küçük ölçekli işletmeler açısından daha uygun koşullar yaratmalarını, emeği esnekleştirip gece vardiyası çalışmalarındaki sınırlandırmaları ve bu türden başka kısıtlamaları kaldırarak kadın emeğini ücretli çalışma alanına doğru harekete geçirmelerini öneren bir istihdam stratejisine dönüştü. Bütün bölgelerde gelişmelerin izlenebilmesi ve yeni kurallara uymanın sağlanması için hükümetler tarafından yıllık raporlar düzenlenmesi prensibi kabul edildi. Bu arada, yeniden oluşturulmuş Tavsiye Kurulu dört yeni rapor üzerinde çalışmaya başladı. Raporların birincisi, sosyal korumanın emeğin hareketliliği yönüne doğru kaydırılmasını, ikincisi daha rekabetçi Avrupa sermaye piyasalarının oluşturulmasını ve buna bağlı olarak da Avrupa emeklilik piyasalarının oluşturulmasını öneriyordu. Üçüncü rapor yine emek piyasalarının daha da esnek hale getirilmesi için çağrıda bulunmaktaydı; 1999 tarihli son rapor ise çeşitli önerileri 1990'larda açık ve dinamik bir ekonomiye sahip olan ve dünyanın geri kalanının ekonomik etkinliğine katkıda bulunan Amerika Birleşik Devletleri'ni yakalamaya yönelik değişik alanlardaki çabaları bir hareket planı etrafında bir araya getiriyordu. Bu noktada kendimize sermayenin asla verili bir toprak birimine bağlı olmadığını hatırlatmalıyız; sermaye Avrupa Birliği çapında bile olsa her tür bölgesel kafesi görmezden gelen akışkan bir süreç olarak hareket eder. Tıpkı Bastiaan van Apeldorn'un kanıtladığı gibi, en büyük 19 Avrupa şirketinin Avrupa dışına satışları 1987'de cirolarının yüzde 34'ü iken, bu rakam 2000'de yüzde 46,2'ye yükselmiştir, öte yandan kendi ülkesi dışına ama Avrupa Birliği sınırları içinde yapılan ve özellikle Avrupalı bir profilde olduğu düşünülen satışta ciddi bir artış gerçekleşmiştir.²⁹ Avrupa Birliği, tıpkı İngilizce konuşulan asıl Batı'da olduğu gibi davranmaya ve korumacı etkileri de olan rakip-devlet tutumunu açıkça terk etmeye yarayan, sermayenin küresel olarak yayılmasını kolaylaştırıcı bir yapıya dönüşmüş durumdadır. 'Avrupalı' olmak, Avrupalı büyük şirketler tarafından onaylanarak Avrupa Birliği'nin karar alma mekanizmalarına imtiyazlı olarak ulaşmak ve Air-

29) Van Apeldorn, *Transnational Capitalism*, s. 140-174.

bus ya da Galileo uydu yerleştirme sistemi gibi sektörlerdeki büyük altyapısal ve 'siyasal' gelişim projelerine imza atabilmek anlamına gelmektedir.

Ancak Avrupa Birliği'nin ekonomik portföyü, ekonomik stratejiler etrafında ulus-ötesi destek koalisyonları kurmaya izin veren ve muhalefeti etkisizleştirmek için ulusal sınırların *ötesinde* sembolik veya gerçek çeşitli tavizler vermeyi mümkün kılan uygun bir siyasal sistem içine yerleştirilmiş durumda değildir. Avrupa Parlamentosu şekilsel siyasal altyapının bir parçası olsa da, ulusal düzeyde gelişmiş yasama, yürütme ve yargı kurumları arasındaki güçler ayrılığı ilkesinin Avrupalı bir taklidini yaratma önerisi hatalıdır. Avrupa Birliği'nin bu anlamda bir 'Üçlü Politikası' olsa, tıpkı Otto Holman'ın belirttiği gibi Avrupa iş dünyasıyla yakın biçimde çalışan Komisyon'dan, Adalet Mahkemesi'nden ve üye devletleri temsil eden Bakanlar Konseyi'nden (hükümet başkanları düzeyindeyse Avrupa Konseyi) oluşmaktadır. Bu durum parlamenter denetimi fiilen, Avrupa Birliği'nin esas 'Üçlü'sünden çıkarmakta ve Konsey'in her üyesinin (35 kişiden birinin) tavsiyesine indirgemektedir.³⁰

Lizbon'daki Gündem

Amerika Birleşik Devletleri'nin Avrupa Birliği devletlerinin elini yeni Doğu Avrupa'nın kurallarını koyma konusunda zorladığı Kosova macerasından hemen sonra Avrupa Konseyi, ERT'nin oluşturduğu Rekabetçilik Tavsiye Grubu'nun daha önceki yıllardaki tavsiyeleri üzerine kapsamlı bir strateji kuruluşunu tartışmak üzere bir araya geldiler. Ancak 2000 Lizbon anlaşması aynı zamanda yeni bir rekabet belirtisinin etkisi altındadır. Anlaşma bir yandan neo-liberal özelleştirme ve esnekleştirme politikalarının hayata geçirilmesini hedeflemekteydi. Ancak bir yandan da, hedefi 2010'da, Amerika Birleşik Devletleri'ne yetişen ve hatta geçen, daha rekabetçi bir ekonomi oluşturmak olan bir meydan okuma söz konusudur.

Lizbon Anlaşması 2010 yılına değin katılımcı emek oranının aktif nüfusun yüzde 61'inden yüzde 70'ine çıkarmayı öngörmektedir. 2002'de Barcelona'da düzenlenen Avrupa zirvesinde, buna ek olarak

30) Otto Holman, "Asymmetrical Regulation and Multidimensional Governance in the European Union", *Review of International Political Economy*, cilt II, no. 4 (2004), s. 719.

yürürlükteki emeklilik yaşını beş yıl arttırma kararı alınmıştı. Herhangi bir müzakere imkânının tamamen eksik olduğu koşullarda bu kararın insanların hayatını nasıl etkileyeceğini ciddi ciddi düşünmek gerekir. Avrupa Konseyi Lizbon toplantısı için oluşturulan hazırlık belgesinde istihdam fırsatları arttığı zaman işlerin hızla piyasa koşullarına uygun ve -bunu 'ücret artışları olmadan' şeklinde okuyunuz- enflasyonun olmadığı bir büyümeyi garanti edecek şekilde doldurulması gerektiğini tavsiye etmekteydi. Dolayısıyla, esnek çalışma saatleri, yarı zamanları işler için daha çok fırsat, çalışanları net bir biçimde koruyan ve yüksek oranda işsizlik tazminatı dayatan yasaların yeniden gözden geçirilmesi sıraya konmaktaydı. Lizbon projesinin üçüncü ayağıysa iç piyasanın bütünleştirilmesiydi. Bu da ancak, gaz, elektrik, posta hizmetleri ve ulaşım gibi sektörlerin liberalleştirilmesi yoluyla tek bir piyasanın önündeki engeller ortadan kaldırılarak gerçekleştirilebilirdi.

Şimdiyse, ERT'nin onyıllardır yaptığı hazırlığa dayanarak kotarılan Lizbon Anlaşması'nın Avrupa halklarının hoşuna giden bir şekle büründürülmesi gerektiği açıkça görülmektedir. Sonuç olarak, bu çok temel değişimler bu düzeyde gerçekleştirildi. Burada, Pinochet Şili'si, Thatcher İngiltere'si ya da Reagan ABD'si gibi dönüşümün ulusal sınırlar içinde gerçekleştirildiği bir durum söz konusu değildi. Avrupa'daki arayış, geliştirilen ekonomik stratejinin AB düzeyinde meşrulaştıracak bir politika uğrunaydı. Kıtanın birçok üye devletinin içinde bulunduğu hasım-devlet geleneğinden gelen korporatist ve federalist düzenlemelere rağmen, mevcut siyasal yapılar -ekonomik çıkarların genel çıkarın rakip yorulmalarına dönüştüğü yapılar- zayıf biçimde gelişmişti. Atlantik düzeyinde ya da NAFTA veya ASEAN'da bulunamayacak düzeyde kurumlar, bir Avrupa Parlamentosu ve çıkarların ifade edilebileceği çeşitli kanallar mevcuttur. Dolayısıyla, şu anda pek mümkün gözükme de siyasal hareketlilik ve sınıf mücadelesi veya uzlaşması her zaman AB düzeyinde gelişme *imkânına* sahiptir. Ancak ilk evredeki Lockecu merkezi bölgenin ulus-ötesi alanı sermayeye ayırırken demokratik talepleri her ayrı devletin içiyle sınırlandırarak ulusal politikalarla ulus-ötesi ekonomi arasındaki net ayrım karşılaştırılırsa, 'Avrupalı politikalar'ı her iki yöne de gidebilecek bir çelişki belirlemiş olmaktadır. Buna göre, sadece düzenleyici

altyapı kurumlarını AB düzeyinde işler halde bırakarak (işlevleri itibariyle Bretton Woods kurumlarıyla karşılaştırılabilecek Avrupa Merkez Bankası gibi) bütün siyasal alanı yeniden ulusallaştırma ya da dört başı mamur biçimde AB düzeyinde politika geliştirme yönünde bastırmak mümkündür. Buradaki 'tek' problem, hem neo-liberal reform hamlesinin genel demokrasi kısıtlamaları aracılığıyla hem de ekonomik alandaki temel ayrıcalıkların ulusal parlamentolardan Avrupa yapılarına özel olarak kaydırılması yoluyla, Avrupa halklarının *oy verme hakkından iki kat birden yoksun bırakılmış* olmalarıdır.

Anayasanın Dayanakları

Lizbon gündemiyle doruğa çıkan neo-liberal programı 'anayasal' düzeyde hayata geçirme ve yurttaşlık tarafından bu gündemin içselleştirilmesi için popüler bir destek alma isteğinin ortaya çıkması, ERT aracılığıyla doğrudan Komisyon'la çalışan hâkim kapitalist çıkarlar şirketi çıkarlarının yönettiği Avrupa siyasal sürecinden dışlanmış ve savaş sonrası sınıf uzlaşmasının ortadan kalkışıyla yalnızlığa terk edilmiş kitlelerin arasındaki derin ayrımı sadece net biçimde gözler önüne sermeye yaradı. Bu yüzden AB, her zaman ulusal hükümetlerin cüret edebileceğinden çok daha fazla neo-liberal oldu. Siyasal sınıflar arasında, sol ve sağın da dahil olduğu neo-liberal paketin zorunlu ve kaçınılmaz olduğu yönünde bir konsensüs bulunsa da hükümetler, pratikte, üzerinde anlaşılan uygulamaları gereken hızla hayata geçirmekte zorluk çekmektedirler. 2002 yılında bile, Avrupa İşveren Örgütü UNICE, Lizbon gündeminin raydan çıkmasını engellemek için somut önlemler alınması gerektiğinden yakınmaya başladı. Yeni milenyumun ilk onyılında, başta İtalya, Fransa ve Belçika olmak üzere birçok ülkede liberalleşmeye karşı güçlü protesto hareketleri ortaya çıktı. Başbakan Schroeder ise, Oskar Lafontaine'den devraldığı Alman Sosyal Demokrat Partisi başkanlığından, partisini kesintilerin, liberalleşmenin ve özelleştirmelerin gerekli olduğu konusunda ikna etmekle daha fazla vakit kaybetmemek için istifa etmek gibi alışılmadık bir adım attı. Avrupa Anayasası, AB düzeyinde işleyen siyasal yapıların değişmez bir parçası olarak neo-liberalizme kilitlenmesini perçinleyen bir mekanizma olarak düşünülmüştü ve her üye devlete, temel

programı demokratik seçim aracılığıyla yürürlüğe koymaları önerilmişti. Şüphesiz her devlet kendi seçmenine meseleyle ilgili ne düşündüklerini sorarak riske girmeyecekt; nitekim, Fransa ve Hollanda referandumları bunun sebebinin nerede yattığını gösterdi.

Anayasa'nın reddedilmesi neo-liberal programın uygulanmasını elbette ortadan kaldırmadı. De Villepin, başbakan olduktan sonra 'dinleyeceği'ne söz vermişken, hiç vakit kaybetmeden özelleştirmelere devam etti. *Banliyölerdeki* ateşi başlatan da buydu. Avrupa'nın toplumsal düzeydeki gelişmesi, AB'nin bu gelişmeye hiç uymayan neo-liberalizme bağlılık göstermesiyle ipotek altına alınmıştır; 'reform' hamlesinin ortaya çıkardığı yanlış anlamalar ve abartılar zinciri, yanlış işleyişler ve kavgalardan oluşan tuhaflıkları devam edecektir. Kıta Avrupası ekonomilerinin temel özelliklerinden biri olan, birleşmelerini ve uzun vadeli kamu yatırımları yapmalarını sağlayan yol gösterici devlet, ilerlemeyle birlikte ortadan kalkması gereken geçmişin kalıntısı değildir. Yeni finansal pratikler çok hızlı biçimde yayılabilir, ancak, Robert Boyer'nin ileri sürdüğü gibi, çalışma ve istihdam politikaları çok farklı zaman dilimlerinde elde edilen çalışanların yeterlilikleri ve çiraklık eğitimlerine bağlı olarak daha yavaş değişir. Dünya ekonomisinin finansallaşması açısından Avrupa (veya Japonya ya da Güney Kore) bu sürece uyumlu olacak şekilde iyi hazırlanmamış olsa da, uzun vadede devlet işletmesi ve denetiminin, sınıf uzlaşması ve/veya korporatif paternalizmin yarattığı miras yeni üretim tarzlarının ortaya çıkması anında çok daha uygun bir çerçeve yaratabilir.³¹ AB'nin Lizbon stratejisiyle ilgili temel problem, Avrupa'nın güçlü yanlarına karşı son derece yıkıcı bir tutum alması ve bütün umutlarını Amerikan modelinin geniş çapta benimsenmesiyle ABD'yle rekabet etmeye bağlamış olmasıdır. Sonuç olarak, günümüzdeki olaylarla başta Fransa olmak üzere bütün kıta Batı Avrupası'nın güçlü sanayi ekonomileri yapısal bir krize sürüklenmiştir.

(*Türkçesi: Özgür Sevgi Göral*)

31) Boyer, der. Boyer ve Souyri, *Mondialisation et régulations* içinde, s. 35-42; ayrıca bkz. Emmanuel Todd, *Après l'empire: Essai sur la décomposition du système américain*, Paris 2004, s. 248-250.